

УДК 343.915

Залялова І. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології і
кримінально-виконавчого права
Інституту кримінально-виконавчої
служби

Політова А. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та судових експертиз
Донецького юридичного інституту
МВС України

ЧИННИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ (НА ПІДСТАВІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті розглядаються питання, пов'язані з детермінацією злочинності неповнолітніх на підставі проведеного анкетного опитування осіб, які відбувають покарання у Прилуцькій і Кременчуцькій виховних колоніях. Наводяться статистичні дані щодо неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у 2017–2018 роках. Узагальнено інформацію, зібрану під час соціологічного дослідження, стосовно визначення причин і умов учинення злочинів неповнолітніми.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, девіантна поведінка, делінквентна поведінка, детермінанти, причини, умови, родина, морально-психологічні ознаки.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с детерминацией преступности несовершеннолетних на основании проведенного анкетного опроса лиц, отбывающих наказание в Прилуцкой и Кременчугской воспитательных колониях. Приведены статистические данные относительно несовершеннолетних, совершивших уголовные правонарушения в 2017–2018 годах. Обобщена информация, собранная во время социологического исследования, касательно определения причин и условий совершения преступлений несовершеннолетними.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, девиантное поведение, делинквентное поведение, детерминанты, причины, условия, семья, морально-психологические признаки.

Постановка проблеми. Проблема злочинної поведінки неповнолітніх осіб (девіантної або делінквентної поведінки) є центральною проблемою не тільки кримінології, а

й психології, педагогіки, соціології. Гострота цієї проблеми обумовлена тим, що вона відображає загальні тенденції злочинності, є індикатором стану суспільства та дає можливість

спрогнозувати перспективи і напрями розвитку злочинних проявів у майбутньому.

Найбільше занепокоєння в суспільстві викликає підліткова вікова група (від 14 до 18 років), психологічні, особисті та психофізіологічні особливості якої часто виявляються основною детермінантою злочинної поведінки. На жаль, ця група є найбільш соціально вразливою: неповнолітні, піддаючись негативному впливу оточуючих, а в більшості випадків усвідомлено, самостійно вчиняють правопорушення, намагаючись таким чином утвердитися перед однолітками або показати свою значущість дорослим.

Проблема протиправної поведінки неповнолітніх завжди перебуває в полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Науковці звертали велику увагу на дослідження науково-теоретичних засад делінквентної поведінки, детермінант злочинності неповнолітніх, пропонували шляхи, засоби і методи запобігання правопорушенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед авторів, які займалися вивченням різних аспектів злочинності неповнолітніх, є як кримінологи, так і психологи, і педагоги, які висловлювали різні погляди щодо детермінант цієї злочинності.

Так, С. Галлек вважає злочинність неповнолітніх проявом почуття пригніченості й нездатності молоді людини перебороти його. Делінквентність нібито допомагає боротися з цим станом і спричиняє бажані зміни у психіці: підлітки почуваються вільними й незалежними, у них з'являється можливість розважитися, виявити свою уяву і спритність, можливим стає отримання матеріальних

вигод, є шанс перекласти провину на інших (наприклад, поліцію), а також більш раціонально реагувати на власні невдачі (наприклад, успіх – відчутність неприємностей) [1].

Пояснюючи причини протиправної поведінки неповнолітніх, О. Бахур розглядає їх як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (впливи сім'ї і школи, які десоціалізують, психологічні труднощі й ускладнення, породжені багатопроблемним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які найперше виявляються у вибірково-активному ставленні підлітка до навколишнього середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням) [2, с. 220–227]. І. Даньшин вважає, що головною глобальною проблемою злочинності неповнолітніх є «соціальне аутсайдерство», коли діти опиняються поза існуючим суспільством унаслідок неповноцінної соціалізації [3, с. 75–78].

Проте, незважаючи на значні наукові розробки цієї проблеми, феномен злочинності неповнолітніх продовжує хвилювати українське суспільство. Беручи до уваги те, що злочинність – це явище мінливе і динамічне, слід враховувати, що детермінанти злочинності також постійно змінюються і трансформуються.

Як свідчать статистичні дані, нині в Україні від 3 до 10% усіх зло-

чинів вчиняються неповнолітніми. Протягом останніх років спостерігалася тенденція до зменшення кількості кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. Зокрема, у 2018 році виявлено 3980 неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (у 2017 році – 4510 осіб). У 2018 році із загальної кількості неповнолітніх осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, у віці до 14 років – 176 осіб (у 2017 р. – 212), від 14 до 16 років – 1240 (у 2017 р. – 1337), від 16 до 17 років – 2564 (у 2017 р. – 2961) [4].

Проведені в Україні дослідження показників злочинності неповнолітніх свідчать, що такі тенденції пов'язані зі зменшенням кількості неповнолітніх у загальній структурі населення. Зниження народжуваності, перевищення смертності над природним зростанням і депопуляція населення всередині 1990–2000-х років було зафіксовано в більшості регіонів країни. Порівняння показників злочинності з показниками народжуваності населення дозволяє простежити певну залежність між кількістю народжених осіб за певний період і майбутньою кримінальною активністю частини неповнолітніх осіб. Таким чином, сучасні тенденції зменшення кількості неповнолітніх правопорушників багато в чому зумовлюються зниженням народжуваності дітей у зазначених роках [5].

Постановка завдання. Завданням цієї статті є виявлення детермінант, що породжують злочинність неповнолітніх у сучасних умовах, на підставі анкетного опитування осіб, які відбувають покарання у виховних колоніях. Метою статті є отримання якісної соціологічної інформації щодо умов, причин, обставин

учинення злочинів неповнолітніми. Методологічним підґрунтям дослідження є анкетування за спеціально розробленою анкетною. Анкети заповнювалися респондентами в присутності психолога. Опитування мало цілком добровільний характер. Було опитано 84 засуджених, які відбувають покарання в Прилуцькій та Кременчуцькій виховних колоніях.

Виклад основного матеріалу.

Злочинна поведінка неповнолітніх має ряд причин. По-перше, до цього віку (від 14 до 18 років) уже сформовані і є досить стійкими властивості особистості, що впливають на виникнення цієї форми поведінки. По-друге, емоційна чутливість і неврівноваженість, властива підлітковому віку, зумовлюють характер імпульсивних дій, у тому числі й злочинних. По-третє, саме в цей віковий період зовнішня детермінація у вигляді моделі злочинної поведінки як найбільш успішної форми активності (лідерства) серед однолітків має високу значущість. У сукупності ці чинники здійснюють максимальний вплив на виникнення і підтримання злочинної поведінки серед підлітків.

Одним із найважливіших аспектів при вивченні детермінант злочинної поведінки неповнолітнього є особиста сфера людини, точніше, мотиваційні особливості особи. Аналіз мікросередовища, у якому він мешкає, а також визначення мотивації поведінки особи дозволяють зрозуміти рушійні сили конкретних проступків, у тому числі й тих, що мають протиправний характер. І особливу роль тут відіграє сім'я.

Сім'я може одночасно демонструвати модель злочинної поведінки та забезпечувати її підкріплення. Імовірність злочинної поведінки

підлітків вікової групи (від 14 до 18 років) залежить від того, чи стикаються вони з проявами злочинної поведінки у себе вдома (батьки є найважливішою моделлю поведінки; якщо в присутності дітей було вчинено правопорушення, то можна сміливо розраховувати, що це все вбере у себе дитина).

Так, зокрема, на питання «У якій Ви виховувались родині?» отримано такі відповіді: у 44% респондентів є і батько, і мати; у 42% – є тільки мати; у 11% – є тільки батько; я сирота – 3%. Також за результатами дослідження виявилось, що 43% батьків респондентів розлучені; 40% – не розлучені; 17% – офіційно не оформлювали свої відносини (цивільний шлюб).

При з'ясуванні питань щодо протиправної поведінки батьків отримано такі результати:

- у 76% респондентів батьки не притягувалися до будь-якої відповідальності (адміністративної, кримінальної);

- у 93% респондентів батьки не залучали їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією або азартними іграми;

- у 83% респондентів батьків притягували до кримінальної відповідальності за залучення їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією або азартними іграми (мал. 1).

Також ми намагалися визначити причини агресивної поведінки неповнолітніх, оскільки існує зв'язок між різними характеристиками сім'ї та можливістю розвитку агресивної поведінки. Адже така поведінка веде до вчинення таких злочинів, як убивство, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості,

Мал. 1. Протиправна поведінка батьків як детермінанта злочинності неповнолітніх

а також згвалтування, тобто вчинення насильницьких злочинів. Це говорить про те, що батькам не вистачає вміння навчити дитину дотримувати певних правил поведінки, її манерою стають непокора та кулаки. Тому в більшості випадків цей стиль домінує в стосунках з людьми.

Отримані нами результати показали, що на питання «Чи були у Вашій сім'ї такі форми поведінки, як зловживання алкоголем, зловживання наркотиками, насильство між батьками (побої, бійки), або батько (мати) мали судимість за вчинення злочину?» респонденти відповіли: зловживання алкоголем – 45%; насильство між батьками (побої, бійки) – 23%; батько (мати) мали судимість за вчинення злочину – 17%; зловживання наркотиками – 8%. У 7% респондентів таких форм поведінки в сім'ї взагалі не було.

Вивчення причинних зв'язків у сфері злочинної поведінки являє собою багатогранне та складне завдання. Труднощі пов'язані також з тим, що загальний механізм людської поведінки ще не вивчено повністю ні в соціологічному, ні в психологічному плані.

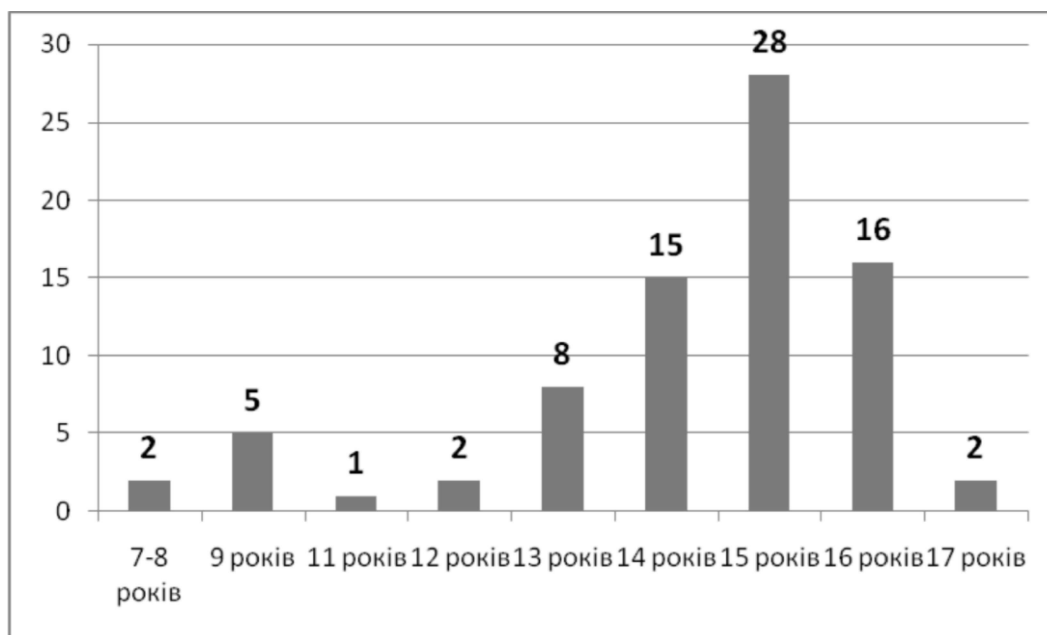
У злочинній поведінці особи чергуються в різних формах індивідуальні та масові процеси. Вплив багатьох різноманітних соціальних чинників на особу в процесі їх формування змінюється конкретним актом індивідуальної поведінки; разом з тим сукупність окремих таких актів спричиняє масові явища, що підпорядковуються статистичним закономірностям.

Зазвичай причини агресії та злочинів спрямовують на вивчення властивостей особистості агресора (злочинця), можливих причин вербальних або фізичних нападів, мотивів вчинення, особливостей агресивної чи злочинної поведінки. Але ніхто не звертає увагу на віктимологічний аспект проблеми злочинів.

Нами встановлено, що 38% респондентів були жертвами злочинців та 25% – жертвами фізичного насильства в сім'ї. І як результат перенесеного насилля – учинення насильницьких злочинів: убивства, розбою, насильницького грабежу тощо.

Область сімейних взаємин – це характер сімейного керівництва, який виражається в дії батьків, які мають на меті змінити поведінку дітей. Тому важливо, на наш погляд, з'ясувати відповідь на питання «Чи розповідали Вам батьки (родичі), що порушення закону може призвести до покарання?». Отримані результати свідчать, що 98% респондентів знали про це, і лише 2% батьки нічого не казали.

Але навіть такий характер сімейного керівництва не завжди є ефективним. Підтверджують це відповіді респондентів на питання щодо віку вчинення злочину вперше. Із 79 опитаних респондентів 28 уперше вчинили злочин у віці 15 років; 16 – у 16 років; 15 – у 14 років; 8 – у 13 років; 5 – у 9 років; 2 – у 7–8 років, 12 років, 17 років; 1 – в 11 років (мал. 2).

Мал. 2. Вік, у якому вперше вчинено злочин неповнолітніми, що відбувають покарання в Прилуцькій і Кременчуцькій виховних колоніях

Також важливим є ставлення родини до неповнолітніх, що відбувають покарання у виховних колоніях, оскільки саме цей чинник впливає на її соціалізацію в суспільстві після звільнення з кримінально-виконавчих установ та не дозволяє втратити психосоціальну ідентичність. Якщо дитина втрачає таку ідентичність із сім'єю, то це призводить до виникнення в неї комплексу неповноцінності, невпевненості в собі, страху перед майбутнім, рольової невизначеності. Отримані нами результати показали, що 91% добре оцінюють ставлення членів сім'ї до них, байдуже – у 8%, погане – 1%.

Також під час дослідження ми намагалися дослідити деякі аспекти морально-психологічних ознак неповнолітнього злочинця, адже внутрішній світ кожного індивіда є унікальним і неповторним.

Серед морально-психологічних ознак злочинця кримінологи виділяють декілька змістовно важливих підгруп: рівень світогляду (погляди особи, її переконання, звички, установки, очікування та ін.); інтелектуальні властивості (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, обмеженість або, навпаки, широта поглядів, їх спрямованість, різноманітність інтересів тощо); ціннісні орієнтації людини і соціально значущі моральні риси і властивості, які належать до «глибинних» особистісних характеристик; емоційно-вольові якості (стан волі, темперамент, характер, ініціативність, енергійність або лабільність, почуття, емоції тощо), психофізіологічні властивості (природжені та набуті властивості психіки, тілесна організація людини, у тому числі фізичні аномалії) [6].

Так, наприклад, 66% респондентів мають неповну середню освіту, 23% – середню, 10% – незакінчену вищу, 1% – не навчався взагалі. Щодо соціального статусу неповнолітніх (до направлення у виховну колонію), то 87% – учні школи (училища, технікуму, вишу); 12% – робітники, 1% – безробітний.

Крім того, 77% респондентів до направлення у виховну колонію були знайомі з порушником закону та 71% перебували на обліку в поліції (міліції) до засудження.

Особливий інтерес при дослідженні детермінант злочинної поведінки неповнолітніх становить генетичний аспект проблеми. Як свідчать результати незначної кількості досліджень, схильність до злочинної поведінки за умови дії навколишнього мікросередовища може передаватися на біологічному рівні. Про це свідчать приклади відхилень прийомних дітей, які виховуються в сприятливій сімейній обстановці [7].

Досліджуючи цей аспект, ми встановили, що, відповідаючи на питання «Чи застосовувалися відносно Вас наступні, передбачені сімейним законодавством, заходи поліпшення умов виховання: застосовувалося усиновлення (удочеріння); застосовувалась опіка; застосовувалось піклування; не застосовувалось», отримано такі відповіді респондентів: не застосовувалися – 74%; застосовувалося піклування – 15%; застосовувалась опіка – 9%;

застосовувалось усиновлення (удочеріння) – 2%.

Певну зацікавленість становлять результати дослідження питання щодо основних причин учинення злочинів підлітками: негативний вплив компанії друзів – 63%; негативний вплив алкоголю та наркотиків – 43%; упевненість у безкарності за вчинене діяння – 31%; низький рівень доходів сім'ї – 31%; цікавість – 24%; незнання законів – 23%; поганий виховний процес у школі – 7%; низький рівень роботи правоохоронних органів – 2% (мал. 3).

Цікавою є думка респондентів щодо вжиття необхідних заходів для зниження рівня протиправної поведінки неповнолітніх: «призначати за перший злочин реальне покарання, а не на невеликий строк»; «боротися з фоновими явищами (наркоманією, алкоголізмом – заборона продажу алкогольних напоїв підліткам сприяє запобіганню вчиненню ними злочинів)»; «створювати робочі місця для підлітків, щоб вони мали змогу заробляти законно»; «батьки повинні більше уваги приділяти дітям, цікавитися, які в них друзі та чим вони займаються, не застосовувати насильство до дітей»; «проводити екскурсії у виховні колонії»; «зацікавлювати спортом»; «нехай більше читають книги, вони перевертають свідомість, перевірено на собі»; «слухати музику Чайковського і Бетховена».

Мал. 3. Основні чинники, які обумовлюють учинення злочинів підлітками

Висновки. Незважаючи на відсутність магічних рішень щодо запобігання дитячій злочинності або її подолання, визначення основних чинників, які зумовлюють вчинення злочинів неповнолітніми, є необхідною складовою в загальній структурі боротьби зі злочинністю. Особливо цікавою є думка тих осіб, які вже вчинили злочин. Проведене нами дослідження показало, що основними умовами і причинами вчинення злочинів підлітками, на їхню думку, є негативний вплив друзів (63%), алкоголю (43%), упевненість

у безкарності за вчинене діяння (31%) та низький рівень доходів сім'ї (31%). Крім того, деякі вважають причиною вчинення злочину цікавість (24%). До того ж тільки 7% відносять до умов учинення злочинів неповнолітніми поганий виховний процес у школі, 2% респондентів зазначили низький рівень роботи правоохоронних органів. У подальших дослідженнях буде здійснено більш детальний аналіз особистості неповнолітнього злочинця.

Список використаних джерел

1. Halleck S. *Psychiatry and the Dilemmas of Crime*. Berkeley : University of California Press, 1971. 382 p.
2. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / Редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Посвіт, 2012. Вип. 3. С. 220–227.

3. Даньшин И. Н. Детерминация преступности несовершеннолетних. *Питання боротьби зі злочинністю*: Зб. наук. пр. Харків : Право, 2004. Вип. 8. С. 75–78.
4. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113654&libid=100820&c=edit&c=fo.
5. Бабенко А. М. Географія злочинності неповнолітніх: що очікує Україну через 10 років? *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–1. С. 296–300. URL: http://pap.in.ua/3-1_2013/8/Babenko%20A.M..pdf.
6. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссруд, 2008. 364 с.
7. Шевченко А. М. Ресоциалізація в Росії (соціокультурні моделі) : монографія / РГЭУ «РИНХ». Ростов на Дону, 2003. 211 с.

I. Zaliyova,

PhD in Law,

*Associate Professor at the Department of
Criminology and Criminal-Executive Law of
the Institute of Criminal-Executive Service*

A. Politova,

PhD in Law,

*Associate Professor at the Department of
Criminal Disciplines and Forensic Expertise of
Donetsk Law Institute*

FACTORS OF JUVENILE DELINQUENCY (ON THE BASIS OF SOCIOLOGICAL RESEARCH)

Problem of criminal behavior of minors (deviant or delinquent behavior) is the central challenge not only of Criminology but Psychology, Pedagogy, Sociology. In Ukraine from 3 to 10% of all crimes were committed by minors. Over the past years there was a tendency to reduce the number of criminal proceedings against minors. In particular, there were discovered 3980 minors who have committed criminal offences in 2018 (2017 – 4510). In 2018 the total number of juvenile persons who have committed criminal offences, the age to 14 years – 176 (2017 – 212), from 14 to 16 years old – 1240 (2017 – 1337), from 16 to 17 years – 2564 (2017 – 2961).

The article is devoted to the identification of determinants that generate juvenile delinquency in modern conditions, based on a questionnaire survey of persons serving sentences in young offender institutions. Questionnaires were filled by respondents in the presence of a psychologist. The survey was quite voluntary. 84 convicted minors were being interviewed in Pryluky and Kremenchug educational colonies.

The purpose of the article is to get quality information on social conditions, the causes, the circumstances of the crimes by minors. The influence of the family, the microenvironment of a minor, on the formation of juvenile criminal behavior is investigated.

The study found that the main conditions and causes of crimes committed by adolescents, according to juvenile convicts, are the negative influence of friends (63%), alcohol (43%), and confidence in impunity for committed acts (31%) and low income family (31%). Some believe the cause of crime is curiosity (24%). In addition, only 7% believe that the cause of the crimes is a poor educational process in the school and 2% of respondents noted the low level of work of law enforcement bodies.

Keywords: delinquency behavior, determinants, causes, conditions, family, moral and psychological characteristics.

Надійшла до редакції 11.11.2018